

Een facsimile van de
Carta Marina, een
kaart van Scandinavië
door Olaus Magnus,
1539. Collectie James
Ford Bell Library,
Universiteit van Min-
nesota.

Een uit de hand gelopen kaperoorlog

De Wendische Oorlog

De Hanze wordt vaak een handelsverbond genoemd, maar je zou het ook kunnen aanduiden als een platform waar conflicten tussen concurrenten werden opgelost. Eerst praten, dan eisen stellen met de dreiging om spullen in beslag te nemen en als het daarna niet anders kan: elkaars schepen en goederen afpakken teneinde genoegdoening te krijgen. Toch was dat niet altijd genoeg, zoals de Wendische Oorlog (1438-1441) laat zien.

Ad van der Zee is historicus en auteur van *De Wendische Oorlog (1438-1441). Holland, Amsterdam en de Hanze in de vijftiende eeuw* (Hilversum 2018).

In april 1438 nam de Raad van Holland, Zeeland en Friesland het besluit om namens de landsheer, hertog Filips de Goede, een kaperoorlog af te kondigen tegen zes steden in het huidige Noord-Duitsland. Deze zes, de zogeheten Wendische steden Lübeck, Hamburg, Lüneburg, Rostock, Wismar en Stralsund, waren stuk voor stuk belangrijke en machtige steden binnen de Hanze. Deze oorlogsverklaring vormde de culminatie van een spanning die zich gedurende enkele decennia had opgebouwd. Hollandse kooplieden hadden in de jaren daarvoor naar hun zeggen grote schade ondervonden door kaperijen van Wendische zijde als gevolg van de oorlog tussen Denemarken en de Wendische steden in de jaren vanaf 1434. Die kaperijen kwamen voort uit onenigheid over de vraag of schepen uit Holland en Zeeland nu wel of niet neutraal waren in dit conflict. De Hollanders vonden van wel en meen-

den dat ze gewoon handel konden blijven drijven met Denemarken. Maar de Wendische steden – met name Lübeck, de leidende stad binnen de Hanze – dachten daar heel anders over en stelden dat een stad in het Duitse Rijk die profiteerde van handelsprivileges binnen de Hanze zich moest conformeren aan de regels, ook als dat even wat minder goed uitkwam.

Een voorafschaduw van deze houding van de Wendische steden ten opzichte van de Hollanders had al eerder plaatsgevonden aan het einde van de veertiende eeuw. De Hollandse landsheer Albrecht van Beieren ondernam in de jaren na 1390 pogingen om Friesland te onderwerpen en kondigde daarbij een kaperoorlog af tegen iedereen die met de Friezen zaken deed. Daar hoorden ook de steden Hamburg en Lübeck bij. Tot overmaat van ramp zag Albrecht er geen been in om gebruik te maken van de diensten van Oost-Friese

Filips de Goede, hertog van Bourgondië. Schilder onbekend, ca. 1460. Bron: Rijksmuseum.

Kaart van het land in bezit van de hertog van Bourgondië onder Filips de Goede.

kooplieden voor eigen rekening. Al in 1323 werd door graaf Willem III in Amsterdam een biertol gevestigd, waar bier uit Hamburg verplicht moest worden aangemeld. Deze biertol markeert het begin van het internationale belang van Amsterdam als handelstad. In de daaropvolgende decennia gingen de Amsterdammers ook zelf meedoen aan de vaart op Hamburg. Vervolgens namen zij deel aan de Ommelandvaart om Denemarken heen naar de Oostzee. In het laatste kwart van de veertiende eeuw was zo de situatie ontstaan dat Amsterdam feitelijk een Hollandse Hanzestad was geworden. Amsterdams kooplieden deelden in de privileges van de Hanze en conformeerden zich aan de plichten en afspraken zoals die binnen de Hanze golden. Lidmaatschap van de Hanze was in deze tijd nog geen formele kwestie; je deed mee of niet en als je meedeed, was je per definitie 'lid', om het wat vereenvoudigd te formuleren. Pas veel later, halverwege de vijftiende eeuw, werd lidmaatschap van de Hanze iets dat op schrift was vastgesteld en aan uitdrukkelijke voorwaarden werd verbonden. Amsterdam noch andere steden in Holland of Zeeland zouden die status ooit bereiken.

Dat de Hollandse en Zeeuwse steden gelijk optraden met de rest van de Hanze wordt duidelijk uit de zogeheten Keulse Confederatie uit 1367, een verbond tussen tal van zeevarende steden in het Duitse Rijk gericht tegen de koning van Denemarken. Amsterdam, Brielle en Zierikzee,

piraten, de Likedelers, met wie de Wendische steden al jaren op voet van oorlog leefden. Vooral de Hamburgers werden hierdoor zwaar getroffen en men verlangde dat de Hollandse steden, waarmee de Hamburgers een goede verstandhouding hadden, er bij hun landsheer op aan zouden dringen dat hij zijn acties zou staken. De Hollandse steden, met name Amsterdam, kwamen hierdoor in een loyaliteitsconflict terecht. Moesten zij kiezen voor hun handelspartners binnen de Hanze of voor hun landsheer? De Hollanders kozen voor hun landsheer – konden ze eigenlijk wel anders? – en daarmee ontstond een eerste breuk tussen het Hollandse belang en dat van de overige Hanzesteden.

Veilige handelsroute

We gaan nog wat verder terug in de tijd, naar de eerste helft van de veertiende eeuw, toen Holland zelf nog maar weinig zaken deed over zee en nog lang niet de maritieme natie was die het in later jaren zou worden. De belangrijke handel tussen de Oostzee, Vlaanderen en de Franse Atlantische kust werd aanvankelijk uitgevoerd door Vlaamse en Noord-Duitse schepen en kooplieden. Omdat er een gunstige en veilige handelsroute binnendoor liep via de Zuiderzee en het Hollandse en Zeeuwse binnenwater, de zogeheten route 'binnen dunen', werd deze populair voor de Hanzekooplieden, die van de Hollandse graaf uitgebreide privileges kregen. Dergelijke privileges waren wederzijds en daardoor konden de Hollanders zelf ook een rol gaan spelen in dat handelsverkeer, eerst als vervoerders, later ook als

'Tot overmaat van ramp zag Albrecht er geen been in om gebruik te maken van de diensten van Oost-Friese piraten, de Likedelers, met wie de Wendische steden al jaren op voet van oorlog leefden'

maar ook Middelburg, Dordrecht, Enkhuizen en Wieringen werden daarbij in één adem genoemd met traditionele Hanzesteden aan de IJssel, zoals Kampen, Zutphen en Deventer. Wie een zeevarende stad was binnen het Duitse Rijk hoorde 'als vanzelf' bij de Hanze, zolang men zich maar conformeerde aan de binnen de Hanze geldende solidariteit en bereid was om eventuele onenigheden in Hanzeverband op te lossen. Overigens werden binnen de Hanze beslissingen zelden in eenheid of harmonie genomen. Wederzijdse inbeslagneming van goederen of schepen en ook kaapvaart vormden een min of meer gangbare wijze van vergelding als men niet op andere wijze een conflict wist te beëindigen.

Geknakt prestige

Het hiervoor genoemde conflict tussen Holland en Hamburg als gevolg van de Friese oorlogen van hertog Albrecht kon in 1400 nog intern worden opgelost dankzij bemiddeling van de stad ►

Middeleeuwse strijd ter zee wordt soms afgebeeld op miniaturen in handschriften, zoals hier in de vijftiende-eeuwse *Roman de Mélusine*.
Bron: British Library.

Gent. Men kwam schadevergoedingen over en weer overeen en daarmee was de kous af. Voor het conflict dat vanaf 1434 ontstond bleek dit een stuk moeilijker. Er werd op verschillende bijeenkomsten eindeloos gesproken om de onenigheden op te lossen, maar een uitweg bleek telkens geblokkeerd. Onwil of onvermogen van beide kanten om het hoofd voor de ander te buigen speelde daarbij een belangrijke rol. Prestige was daarbij net zo belangrijk als geld.

De bom barstte uiteindelijk op een dagvaart tussen de Hollandse en Wendische steden die plaatsvond eind juli 1437 in Deventer. We hebben een goed beeld van deze beraadslagingen, omdat een van de leden van het Wendische gezelschap notulen heeft bijgehouden. Daaruit komt het beeld naar voren van een ongemakkelijke bijeenkomst met van meet af aan veel stekeligheden over en weer. De Wendische vertegenwoordigers toonden aan dat zij over grote onderhandelingsvaardigheden beschikten en meesters waren in het zetten van kleine stapjes om daarmee stappen, liefst grotere, bij de tegenstander uit te lokken. De Hollanders lieten zien dat zij dit diplomatieke spel heel wat minder beheersten en eerder uit waren op het hanteren van de botte bijl, met desastreus resultaat. Uiteindelijk klapte na vier dagen vergaderen de zaak en de Hollanders lieten weten:

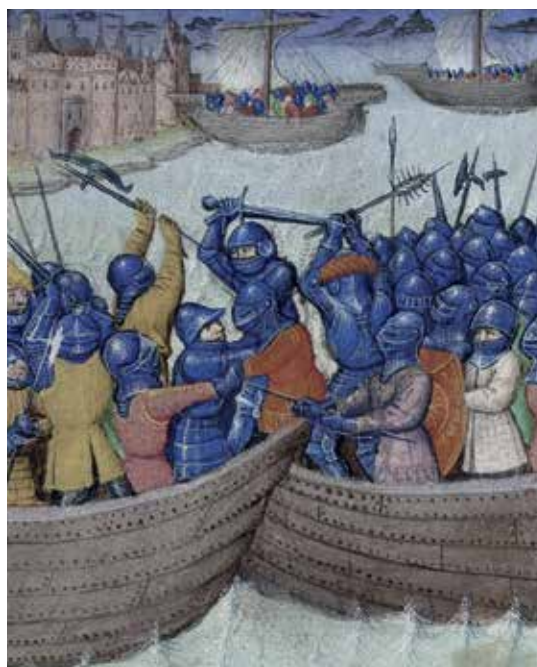
‘De Hollanders lieten zien dat zij dit diplomatieke spel heel wat minder beheersten en eerder uit waren op het hanteren van de botte bijl’

‘Siet, ghi heren: daer en sal niet meer of worden, ende wi en willen anders niet doen, dan kiest een van beyden: restitueert ende wedergheeft ons onse scade van uluden ons gedaen, of gaet een openbaer oerloge an tegen ons; ende dat doende, sullen wi onse scade wel verhalen’ (*Divisiechroniek* (1517), folio 288r).

De afgevaardigden van de Wendische steden verlieten daarop de vergadering, waarmee feitelijk een oorlogstoestand intrad. Deze oorlog begon in april 1438 en zou duren tot september 1441.

Hoofddrol voor Amsterdam

De Wendische Oorlog had nimmer het karakter van een grootschalig maritiem conflict. Afhankelijk van de definitie kan zelfs afgevraagd worden of de Wendische Oorlog wel een ‘echte’ oorlog was en niet moet worden afgedaan als een opeenvolging van wat losse kaperijen zonder duidelijk strategisch doel. De oorlog werd gevoerd als een kaperoorlog, waarbij de Hollanders vooral gebruikmaakten van baardzen. Deze relatief kleine schepen, geschikt om zowel mee te zeilen als te roeien, werden ingezet voor snelle raids op de schepen van de Wendische steden en de met

hen verbonden partijen om de lading van die schepen ongeschonden in handen te krijgen en later te verkopen. In het voorjaar van 1438 werd er zelfs vanuit de Raad van Holland en Zeeland een georganiseerd vlootbouwprogramma op touw gezet om in korte tijd de bouw van 79 baardzen te realiseren. Dit programma, dat we kunnen beschouwen als het eerste in zijn soort in de gewesten Holland en Zeeland, is ook ten dele uitgevoerd, hoewel niet alle steden en dorpen even enthousiast meededen.

Een belangrijke rol tijdens de Wendische Oorlog was weggelegd voor Amsterdam. Deze toen nog relatief kleine handelsplaats ontpopte zich als een van de leidende partijen, mede dankzij aanvallend goede betrekkingen met de grafelijke overheid in Den Haag. De naam van de Amsterdamse schout Jan Heynenszoon moet in dit verband worden genoemd. Hij was een belangrijke persoon die op alle momenten van de Wendische Oorlog, zowel in de aanloop naar het conflict als tijdens de afwikkeling, een sleutelrol vervulde. De oorlog ontwikkelde zich tot een hardnekkige kaperoorlog. Een van de heftigste confrontaties deed zich al direct in het begin voor. Op 31 mei 1438 kaapten Hollanders een grote vloot van Pruisische zoutschepen, terwijl deze op de rede van Brest in Bretagne lagen te wachten op een gunstige wind om in vlootverband door het Kanaal noordwaarts te varen. Hoewel de Pruisische steden, waaronder Danzig en Koningsbergen, eigenlijk geen partij waren in het Hollands-Wendische conflict, ontstond zo wel een complicatie. De grootmeester van de Duitse Orde in Pruisen, onder wiens soevereiniteit de steden in Pruisen vielen, protesteerde in felle bewoordingen bij hertog Filips tegen deze aantasting van zijn onderdanen.

Hollandse kapers voerden in 1438 en 1439 een waar schrikbewind langs de Hollandse en Vlaamse kust. Zij vielen elk schip aan waarvan ze vermoedden dat het zaken deed met de Wendische steden en gingen naar verluidt zelfs aan land om koeien en schapen uit weilanden te roven. Het conflict escaleerde zo tot een oorlog die niet meer op traditionele wijze binnen de Hanze kon worden opgelost.

Bestuurlijke vernieuwing

Toen hertog Filips van Bourgondië in 1433 het Hollandse graafschap aan zijn verzameling vorstendommen toevoegde, ging hij er nog van uit dat deze landen in hoge mate zichzelf bleven besturen. Het verlenen van kaperbrieven aan de Hollandse en Zeeuwse steden om hun schade op de Wendische steden te verhalen paste in dit beleid. Maar de opeenvolgende acties van de kapers escaleerden op een manier die hij niet kon hebben voorzien. Nadat zijn graafschap Holland, met Zeeland, onder aanvoering van opkomende handelssteden zoals Amsterdam, in een internationaal conflict terecht was gekomen, moet de hertog hebben beseft dat nauwere betrokkenheid van een centraal bestuur bij de Hollandse politiek noodzakelijk was. Met het onbesuisde kapen van de Pruisische zoutvloot hadden de Hollanders de verhoudingen tussen twee belangrijke Europese vorsten, de hertog van Bourgondië en de grootmeester van de Duitse Orde in Pruisen, op scherp gezet. Bovendien constateerde de hertog dat de wijze waarop de oorlog werd gevoerd nauwelijks tot resultaat leidde en meer schade aan vrienden dan aan vijanden toebreacht, zoals hij het letterlijk benoemde. Dit bracht hem ertoe om zich intensiever met het bestuur van zijn graafschap Holland en Zeeland te bemoeien. In september 1439 verbood hij alle kaapvaart en zette hij vervolgens in op bemiddeling tussen de partijen onder zijn persoonlijke leiding. Ook zijn echtgenote, hertogin Isabella, werd hiervoor ingezet. Gedurende 1440 kwam een vredesproces op gang en in september 1441 volgde een afsluitende conferentie in Kopenhagen, met een hoofdrol voor de afgevaardigden namens de hertog van Bourgondië en de Deense koning. Tijdens deze 'Zoen van Kopenhagen' werd duidelijk dat Hanzesteden, ook de machtige zoals Lübeck, zich voortaan moesten neerleggen bij de sterk toegenomen macht van vorsten en niet meer autonoom konden opereren zoals voorheen. Alle partijen zagen af van schadevergoedingen en spraken af dat zowel de Hollandse als de Wendische schepen vrij verkeer in elkaars wateren zouden genieten. Er zat er nog wel een addertje onder het gras, want inzake de Pruisische zoutvloot werd bepaald dat de Hollanders een schadevergoeding van negenduizend pond aan Pruisen dienden te betalen, omdat het kapen van die schepen wederrechtelijk had

plaatsgevonden. Deze bepaling zou niet alleen leiden tot felle protesten en zelfs opstanden in diverse Hollandse steden, maar nog decennia lang een heikel punt blijven in de verder goede verstandhouding tussen Holland en Pruisen. De Wendische Oorlog, die ooit begonnen was als een initiatief van enkele Hollandse steden om schadevergoeding af te dwingen bij de Hanzesteden van het Wendische kwartier, groeide zo uit tot een factor in de bestuurlijke vernieuwing van het graafschap Holland en droeg eveneens bij tot veranderende verhoudingen tussen vorsten en steden in dit deel van Europa. Ook speelde de oorlog een belangrijke rol bij de versterking van de Hollandse en Amsterdamse maritieme identiteit. Het is daarom dat we deze oorlog kunnen kenschetsen als een scharnierpunt in de ontwikkeling van het graafschap Holland in de vijftiende eeuw. ■

Isabella van Portugal, de gemalin van hertog Filips van Bourgondië vervulde in de jaren 1440 in Holland een belangrijke rol als vertegenwoordiger van het hertogelijk bestuur. Geschilderd in de werkplaats van Rogier van der Weyden rond 1450. Bron: Getty Center.

Literatuur

Hanno Brand en Egge Knol (red.), *Koggen, Kooplieden en Kantoren. De Hanze, een praktisch netwerk* (Hilversum/Groningen 2010).

Mario Damen, *De Staat van Dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)* (Hilversum 2000).

Dieter Seifert, *Kompagnons und Konkurrenten. Holland und die Hanse im späten Mittelalter* (Keulen 1997).